

Néhány gondolat a tájfogalomhoz

Thoughts about the notion of landscape

LEKTOR | CSEMEZ ATTILA

Minden tudományterület alapkövetelménye, hogy kialakítsa, és szabatosan definiálja szakterülete fogalomrendszerét. A tájjal, mint fogalommal kapcsolatban azonban a mai napig nem alakult ki ilyen széles körben elfogadott, mindenki számára egyértelmű definíció. Rövid áttekintésben ezért a hazai és a nemzetközi szakirodalom néhány tájjal kapcsolatos meghatározását gyűjtöttem össze.

A Magyar Értelmező Kéziszótárral vagy a Környezetvédelmi Lexikkal kezdve a sort, úgy tűnik dilemmánk felesleges, a szótárakban a tájfogalommal kapcsolatosan - hosszabb vagy rövidebb - szabatosan tűnő definíciókat találunk.

A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint a táj a „Földrajza, növényzete stb.” alapján egységes v. összefüggő (kisebb) terület.”

A Környezetvédelmi Lexikon szerint a táj „a Föld felszínének olyan területi egysége, amelyben a külső és belső erők keltette anyagmozgás-folyamatok törvényszerűségei és az általuk létrehozott formák típusai időben és térben megközelítőleg azonosak. Tehát egy tájon belül a szerkezeti, domborzati, éghajlati, vízrajzi, növényzeti és talajviszonyok többé-kevésbé azonosak, és a felsorolt alkotó tényezők körzethatárai együtt kirajzolják a tájhatárokat is. Mivel a társadalom munkája a szárazföld területének nagyobb részét ma már kultúrtájjá alakította át, ezért a tájba tartozónak tekintjük

az emberi társadalom életéhez kapcsolódó alkotásokat és tevékenységet is. A tájak kiterjedését az határozza meg, hogy mennyire változatos egy adott területen a tájalkotó tényezők kölcsönhatása. Alá- és mellérendeltségüket pedig az elhatárolás szempontjainak egymás közötti minősége szabja meg. A legáltalánosabb törvényszerűségek és legfeltűnőbb formaelemek általában csak nagyobb területekre nyújtanak jellemző általánosításokat. Alárendeltebb tényezők és területi jellemvonások alapján alakíthatók ki a kisebb tájegységek. Ennek alapján születnek a nagy-, közép- és kistájak.”

Kissé nehezebb helyzetben vagyunk, ha nem elégszünk meg ezekkel a fenti száraz, lexikon ízű magyarázatokkal és néhány szakkönyvet, tanulmányt, cikket vagy éppen jogszabályt is a kezünkbe veszünk. A világosnak tűnő fenti definíciók mellett olyan új (rég) „tájas” kifejezésekkel, szóösszetételekkel is találkozunk, amelyeket már nehezebben illeszkednek a fenti magyarázatokhoz. A kifejezések közül néhányat szándékosan párba állítottam.

Mi a TÁJ – KULTÚRTÁJ közötti kapcsolat? Minden kultúrtáj táj, vagy minden táj kultúrtáj? Ha létezik önálló entitásként a kultúrtáj akkor van „nem” kultúrtáj vagy esetleg másképpen nevezve természeti táj is? Mi a kapcsolat a TERMÉSZETI TÁJ – KULTÚRTÁJ között? Mitől és meddig kultúrtáj a kultúrtáj és honnan tekintjük természetinek a tájat? Gyakran találkozunk az URBÁNUS (VÁROSI) TÁJ

– RURÁLIS (VIDÉKI) TÁJ fogalmával is? Hol tudjuk meghúzni azt a bizonytalan, nehezen definiálható határt a két fogalom között? Újabb probléma a KULTÚRTÁJ– TÖRTÉNETI TÁJ kifejezések definiálatlanságából adódik. A törvényben is szereplő történeti táj megegyezik a kultúrtájjal vagy annak csak egy szűk része? Ha létezik a FÖLDRAJZI TÁJ kifejezés akkor létezhetnek esetleg más tájak is (pl. néprajzi, biogeográfiai)? Mi a kapcsolat a földrajzi táj és a többi táj között?

A fenti kérdésfelvetések természetesen nem újkeletűek. A XIX. sz. vége óta folyamatosan újabb és újabb tájmeghatározások, definíciók látnak napvilágot. A különböző tudományágak fejlődésével egyre összetettebbé válnak a meghatározások, egyre árnyaltabbá és finomabb „felbontásúvá” válik a kép.

A tudományos alapú tájvizsgálatok és tájbeosztások egyik első hazai úttörője Fényes Elek statisztikus volt. Mai napig is gyakran hivatkozott munkáiban (Magyarországnak és a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben, 1836-40. és a Geographiai Szótár, 1851.) statisztikai, közigazgatási jellegű megközelítést alkalmazott és kevésbé vette figyelembe a táj természeti adottságait, a tájalakító tényezőket.

Hunfalvy János már összehasonlító szemléleten alapuló tájrendszertant fogalmazott meg „A magyar birodal-

lom természeti viszonyainak leírása" (1863-65.) című művében. A korábbi statisztikai, közigazgatási jellegű tájmegközelítés helyett a természetföldrajzi alapú beosztást használta.

A XX. sz. első felének egyik legjelentősebb tájmeghatározását Teleki Pál, a későbbi tragikus sorsú miniszterelnök fogalmazta meg „A földrajzi gondolat története” c. művében. Teleki szerint a tájak leírásának és összehasonlításának a kulcsa a táj tipikus karakterének megkeresése, kidomborítása. Ez a karakter akár klimatikus, akár orográfiai, akár történelmi, ha a tájképre hatással van, földrajzi tényezővé válik. (Mellékesen jegyezzük meg, hogy a mai tájkarakter kutatások is ezt az alapelvet követik.)

A tájbeosztások ekkor még elsősorban „térképi” alapon történtek. A térképes kategorizáláson továbbmutató, első fejlődéstörténeti alapú tájrendszerek Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő nevéhez fűződnek. A sorban a következő Prinz Gyula természetföldrajzi és népi térszemléleten alapuló tájbeosztása, amely újra visszanyúl a Teleki féle rendszerhez, azt tudományos alapra helyezve.

A II. világháború után Bulla Béla és Mendöl Tibor fogalmaztak meg új, korszerű, természetföldrajzi alapú beosztást „A Kárpát medence földrajza” című művükben. A politikai élet viharai azonban gyorsan elsodorták művüket, és hosszú időre Pécsi Márton-Sárfalvi Béla „Magyarország földrajza” lett szinte minden tájjal kapcsolatos kutatás referenciája.

Bulla Béla táj kutatása a „Magyarország természeti földrajza” c. munkájában teljesedett ki, majd később ez lett az alapja Magyarország Nemzeti Atlaszának. A rendszerváltás utáni új földrajzi jellegű tájrendszerek között a Hajdú-Mohoros József és Hevesi Attila által fémjelzett Kárpát-Pannon térség természeti tájbeosztást fontos megjegyezni.

A hazai földrajzi beosztású tájrendszerek vázlatos történeti áttekintése mellett érdemes a tájjal kapcsolatos definíciókba is röviden betekinteni.

Somogyi (1964.) szerint „a táj Föld felszínének olyan része, melyben a külső és a belső erők által keltett anyagmozgás-folyamatok törvényszerűségei, valamint az általuk létrehozott formák típusai időben és térben azonosak”. Hortobágyi (1975.) a kövekezőképpen definiálta a tájat: „a táj a természet által kialakított és a társadalmi igényeknek megfelelően átalakított földfelszín, a talaj, a víz, a növényzet, az állatvilág, az ember és az ember által létrehozott létesítmények együttes megjelenése, amely az állandó egymásra hatás következtében állandóan fejlődik és változik.”

A hetvenes években számos új tájmeghatározás látott napvilágot, amely közül kettőt érdemes megemlíteni. Ghimessy (1978.) szerint a „A táj önálló sajátos természeti egység, melyen belül a geológiai, a geomorfológiai, a meteorológiai és talajtani viszonyok egységesek. A természeti földrajz a táj alatt érti azt a területet, melyet a különböző természeti jelenségek és a vele kapcsolatban álló élővilág jellemez oly módon, hogy a szomszédos tájak természeti viszonyainak arányaitól megkülönböztethető módon eltér.”

Az Országos Erdészeti Egyesülés (1981.) definíciója szerint „A táj a természeti erők által formált és az emberi tevékenység révén módosított földfelszín állandóan változó, sajátos ökológiai rendszerből álló egysége, mely megközelítőleg hasonló formájú és funkciójú, de különböző nagyságrendű lehet.”

A tájépítészet mint új tudományterület a 60-as években definiálta először a tájat.

Möcsényi Mihály (1968) szerint „A táj a társadalmi igényeknek megfelelően a bioszférából nooszférává alakított, emberiesített természet. A táj nem más, mint a természet és a társadalom kölcsönhatásainak ellentmondásos, ezért dialektikus egysége. A táj egyrészt a társadalom anyagi életfeltétele, másrészt magasrendű vizuális-esztétikai kvalitások hordozója... „az ember és a természet kölcsönhatásainak tárgyiasult – az ember

alakította anyagi világban manifesztálódott – története.”

Ha a kicsit nehézkes megfogalmazású definíciót mélyebben végiggondoljuk, megállapíthatjuk, hogy a társadalmi szerepvállalás tájalakító tényezőkénti erőteljes hangsúlyozása nemcsak kiállta az idő próbáját, hanem szinte egybecseng minden mai modern tájértelmezéssel.

A hazai mellett a nemzetközi szakirodalomban, jogszabályokban, ajánlásokban is széles körét találhatjuk a tájjal kapcsolatos meghatározásoknak. A legújabb meghatározások ismertetése előtt érdemes egyetlen meghatározás erejéig visszapillantani az első és talán a legismertebb definícióra Alexander v. Humboldt geográfus szerint a táj „Földünk egy vidékének totálkaraktere”.

Az újabbkori meghatározásokban keveredik a táj és kultúrtáj fogalma aszerint, hogy melyik oldalát hangsúlyozzák a tájalakító tényezőknek. A sort a Granadai Konvencióval (1985.) kezdjük amely szerint a „A kultúrtájak, az ember és a természet együttes munkájának eredményei olyan történelmi, régészeti, művészi, tudományos, társadalmi vagy műszaki szempontból jelentős, részlegesen beépített területek, amelyek jellegzetességük, egységük révén topográfiailag körülhatárolható egységet alkotnak.”

A patinás Nemzetközi Természetvédelmi Szövetség (IUCN, 1988.) meghatározása szerint a kultúrtáj „olyan jelentős esztétikai értékkel is rendelkező táj, amely az ember és a vidék harmonikus kölcsönhatásának jellegzetes terméke, s emellett – a turizmus és a kikapcsolódási lehetőségek révén – a köz javát is szolgálja, az adott terület mindennapi életstílusának és gazdasági tevékenységeinek keretein belül”.

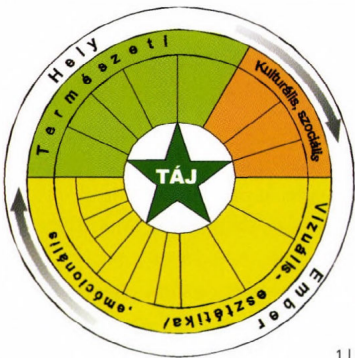
A műmlékvédelem nemzetközi szervezete az ICOMOS (1993.) szerint a kultúrtáj „a természeti környezetben meglévő fizikai adottságok és lehetőségek, valamint az egymást követő – külső és belső – társadalmi, gazdasági és kulturális erőhatások eredményeképp

pen időben végbemenő emberi társadalom- és településfejlődést tükrözi.”

A vidékfejlesztés nemzetközileg elismert atyjának, Michael Dowernek (1993.) a meghatározása szerint „Kultúrtájnak nevezzük azt a vidéket, amelynek látványa az emberi tevékenység és a föld olyan jellegzetes kapcsolatának terméke és tükré, amely hosszú ideje kezdődött és ma is tart. Az olyan kultúrtájat, amelynek látványa egy lezárult múltbeli tevékenység alapján jött létre, történeti tájnak nevezzük.”

A definíciók között a legújabb az Európa Tanács által fémjelzett Európai Tájjegyzmény (2003.), amely szerint a „Táj az az ember által érzékelt terület, amelynek jellege természeti tényezők és/vagy emberi tevékenységek hatása és kölcsönhatása eredményeként alakult ki.”

Számomra az egyik legszemléletesebb és legkedvesebb meghatározás az alábbi rajzban fejezi ki a táj „lényegét”. Az ábra az Angliában kialakult és azóta Európában is rohamosan terjedő tájkarakter kutatások „bibliájában” Carys Swanwick (2002.) munkájában található. Az ábra jól egybecseng azzal a hazai tájépítészeti felfogással, hogy a táj a természet, társadalmi kölcsönhatásában megvalósuló folyamatosan fejlődő olyan egység, amely egyben vizuális-esztétikai értékek hordozója is.

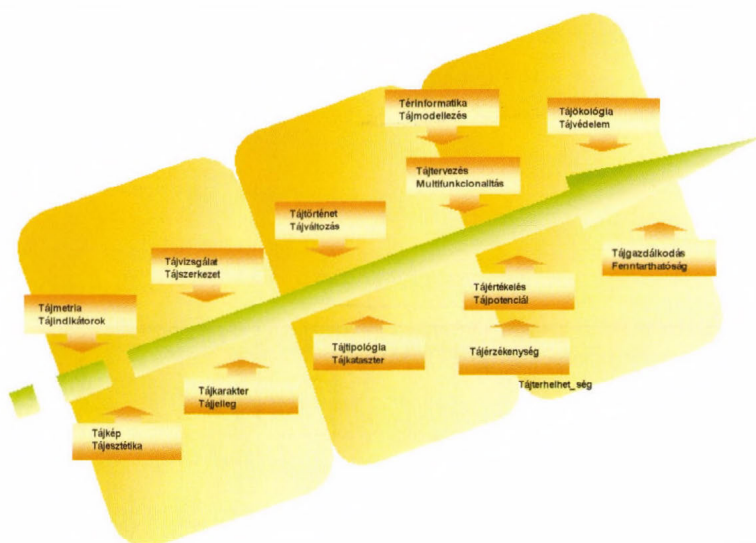
	Természeti adottságok, tájalkító tényezők (elsősorban földfelszín)	Társadalom tájalkító szerepe fontossága	Történetiség, jelleg	Tájalakulás, változás, dinamika, időbeniség	Asszociatív jelentőség, régészeti, művészet, tudomány kultúra	Látvány, tájkép, vizuális hatások	Topográfiai egység, terület, tárbéniség, lehatárolhatóság	Tájökológiai
Értelmező szótár	x						x	
Környvéd Lexikon	x	x		x			x	
Teleki	x	x	x		x	x		
Prinz	x	x	x			x	x	
Cholnoky, Lóczy	x	x	x	x			x	
Bulla	x							
Hajdú-Mohoros	x	x	x	x			x	
Pécsi	x	x	x	x			x	
Somogyi	x		x	x			x	
Hortobágyi	x	x		x			x	
Ghimessy	x	x					x	
OEE	x	x		x		x	x	x
Möcsényi	x	x			x	x	x	
Granadai Konv.	x	x					x	
IUCN	x	x				x		
ICOMOS	x	x		x				
Dower M.	x	x	x	x		x	x	
Swanwick	x	x	x	x	x	x	x	x
Tájjegyzmény	x	x					x	

21

Amint tapasztalhattuk, táji definíciókban nincs hiány sem hazai, sem nemzetközi szinten. A számtalan különböző megközelítésű definíciót végigolvasva úgy érezhetjük, nem jutottunk közelebb a táj lényegéhez. Áttekinthetőbb képet kapunk, ha megvizsgáljuk mi is közös és mi a különbözőség ezekben a meghatározásokban.

A tájfogalmak tartalmi összehasonlítása alapján jól látható, hogy az ember és természet közötti kapcsolat

szinte minden meghatározásban szerepel. A második legfontosabb elem a tájak lehatárolhatóságának, elkülöníthetőségének, azaz egyediségének vizsgálata. A látvánnyal, a tájak megjelenésével, a tájképpel szintén a legtöbb definíció foglalkozik. Ugyanez mondható el a fejlődéssel kapcsolatos megállapításokról. Érdekes megfigyelni tájökológiai és a vizuális-esztétikai szempontok szerepének növekedését a legújabb meghatározásokban.

31

A tájépítészeti értelmezés – hasonlóan az egyéb tájértelmezésekhez – folyamatos fejlődésen megy keresztül. A tájépítészetben – mint tervezésorientált területen – a gyakorlati (tervezési, vizsgálati, értékelési) szempontok talán nagyobb hangsúllyal szerepelnek mint más rendszerekben. A korábbi analízáló, szintetizáló jelleget felváltja egy rendszerszemléletű, holisztikus megközelítésű, tájökológián alapuló, integráló jellegű tájmeghatározás. A vizuális-esztétikai szempontok kiemelkedő fontosságúak, de egyre növekszik a környezetpszichológia és a tájökológia jelentősége is.

Hol tartunk ma ennek fényében a táj kutatásokkal? Az analógiával élve, ha a táj kutatásokat az orvostudomány fejlődéséhez hasonlítjuk, akkor ma még csak a kezdeteknél, az „anatómia fénykoránál” tartunk. Kezdünk ugyan túllépni az analízáló jellegű vizsgálatokon, de ahogy az orvostudományban is a következő nagy lépcsőfokot az életlen fejlődése jelentette, úgy a tájépítészetben is az ok-okozati viszonyokat feltáró, az anyag – és az energia – folyamatokat elemző, rendszerszemléletű tájvizsgálatoknak és tájökológia módszereknek kell széles körben elterjedniük. Ehhez vannak már „korszerű vizsgálati eszközeink”, terjed a távérzékelés, térinformatika, folyamatosan fejlődnek az adatbázisok, újabb és újabb tájökológiai módszerek kerül-

nek kidolgozásra. Az orvosi analógiánál maradván a „beteg táj” kezelése is folyamatosan történik, sokszor ugyan még empirikus alapon, mélyebb „tájélettani” folyamatok feltárása nélkül. Új kihívást jelentenek a tájfogalomban a szélesedő biodiverzitás jellegű kutatások, és egyre nagyobb szerepet kap a tájkarakter, tájkép, a fenntarthatóság is táji kutatásokban.

Irodalom

Hunfalvy János: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása I-II. kötet – Pest, 1863-64.

Prinz Gyula: A magyar táj képe, 1936.

Teleki Pál: A földrajzi gondolat története, Kossuth Kiadó, Bp. 1996.

Carys Swanwick: Landscape Character Assessment Guidance for England and Scotland, 2002

Internet források:
<http://conventions.coe.int/treaty/EN/treaties/html/176.htm>

Summary

Every field of science has the basic requirement to define the key terms of the profession. The word of landscape (táj) in the Hungarian language appears in various contexts with several meanings. In the Encyclopedia of Environmental Protection and in the Explanatory Encyclopedia of Hungarian Words „táj” is defined as the geographical unit of the land which has the same geography, geomorphology, land use, hydrology and plant associations. In these explanations the natural effects of the landscape formation has a strong, while the cultural effects has a smaller influence on defining the landscape. If we take a short look on the development of these definitions (through time and professions) we could appoint it that social/cultural and visual/aesthetical aspects have growing significance in the later definitions. Comparing the Hungarian and international scientific definitions it can be determined that the landscape architectural definition of the word „táj” (dated back in Hungary to the mid sixties) has more similarities with the present, on an international level accepted term then similarities with other professional terms in Hungary.